

TARJIMA VA UNING MOHIYATI

Ahmadjonova Nozima Nodirjon qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biz tarjimaning nima ekanligi, uning kelib chiqishi va inson hayotida tutgan o'рни qanchalar muhimligini ko'rib chiqamiz.*

Kalit so'zlar: *tarjima, yozma matn, og'zaki matn, tarjimon, tarzabon, ma'no, Lorscher*

Hozirgi kunda global muloqot bilan ajralib turadigan dunyoda tillar o'rtasida axborot almashishda tarjima asosiy rol o'ynaydi. Ma'noni bir tildan boshqa tilga yetkazishning tabiiy va professional davomiyligi bo'yicha harakat qilish uchun tarjimon tarjima strategiyalari deb ataladigan ba'zi ko'nikmalarni o'rganishi kerak. Tarjimonning tarjima jarayonida duch keladigan muammolarni hal qilish vositalariga strategiyalar deyiladi. Turli olimlar tarjima aktining jihatlariga turlicha qarashgan, shuning uchun ular strategiyaning har xil turlarini belgilaydilar va tavsiflaydilar. Lorscher (1991) ta'kidlaganidek, tarjima strategiyasi tushunchasi tarjima nazariyasida kamdankam uchraydi va aniq ta'riflanmagan. Lorscherning fikriga ko'ra, tarjima strategiyasi "individduch keladigan muammoni ya'ni matn segmentini bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishning ongli jarayonidir. (Lorscher, 1991). Vinay va Darbelnet tarjima qilishning faqat ikkita usulini eslatib o'tadi: to'g'ridan-to'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima va o'zgartirilgan tarjima. Hejvovski (1992) asosiy tarjima strategiyalariga yuzaki strategiya, vaziyat ramkasini tanlash strategiyasi, ssenariy strategiyasi va sxema strategiyasini kiritadi. Hejvovski (1992) ga ko'ra, yuzaki strategiya (sintagmatik deb ataladi) ikki tilning mos keladigan sirt tuzilmalarini avtomatik bilishga asoslangan. Bu strategiya odamga o'zi to'liq tushunmagan matnlarni yoki parchalarni tarjima qilish imkonini beradi. Ssenariy strategiyasi hodisalar yoki harakatlarning odatiy ketma-ketligini bilishga asoslanadi. Uni qo'llash odatda ikkala madaniyatning haqiqatlari haqida ma'lum bilimlarni talab qiladi. Bu strategiyasi tarjimada ko'proq moslashuvchanlikni ta'minlaydi va muhim o'zgarishlarga imkon beradi.

Butun dunyo miqyosida turli xalqlarning o'zaro siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy hamkorligi kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Hozirgi kunda tarjimaning ahamiyati haqida gapirish, suvning inson hayotidagi tutgan o'рни haqida gapirishdek muhimdir. Biz hayotimizni suvsiz tasavvur qilolmaganimiz kabi, tarjimasiz ham turli xalqlarning bir-biri bilan bo'lgan aloqasini, bu aloqasiz esa taraqqiyotni tasavvur qilolmaymiz. Professor, tarjimashunos olim G'aybulla Salomov ham bejizga " Boshqa xalqlar hayotidan voqif bo'lmaslik g'ofillik va milliy mahdudlikka olib keladi". deya ta'kidlamagan edi. Shuning uchun ham tarjimaga xalqlarni o'zaro bog'laydigan, ularning madaniyatini rivojlantiradigan, hamkorligiga asos bo'ladigan ko'prik sifatida qarashimiz mumkin.

Qadimda O'rta Osiyo va Eron xalqlari o'rtasida notiqlik san'ati juda rivojlangan. Notiqlarni esa " tarzabon" deb ataganlar. " Tar "- fors tilida yangi, shirali, tarovatli, nozik, latif kabi ma'nolarni anglatadi. "Zabon "- til degani. Tarzabon – notiq, chiroyli gapiruvchi,

soʻz ustasi, yangi va oʻtkir soʻzlarni aytuvchidir. Tarzabonlar chuqur bilim, keng dunyoqarash, notiqlik mahoratiga ega boʻlishdan tashqari, bir necha tillarni ham bilganlar va oʻz nutqlarida ulardan foydalanganlar. “Arablar kirib kelganlaridan keyin ijtimoiy hayot, madaniyat, fan va boshqa sohalarni oʻz taʼsiriga olgani kabi, koʻpgina soʻzlarni ham oʻzlashtirib, arab tili qoidalariga boʻysundirganlar. Jumladan, tarzabon soʻzi ham arabcha talaffuzda tarjamon” (yoki tarjimon) – ga aylandi. Shundan keyin u arab tilining soʻz yasaliş qonuniga boʻysunib, undan yangi koʻrinish hosil qilgan. Shunday qilib tarjimon – tarzabon soʻzining arabcha tarjimasidir. Tarjima esa tarjimon soʻzidan kelib chiqqan”.

“Muayyan tilda ogʻzaki yoki yozma tarzda bayon etilgan biror-bir fikr, matnlarni bir tildan boshqa tilga oʻgirish jarayoni tarjima deyiladi”.[3] Tarjima tushunchasining maʼnosi juda keng. Biz tarjimada fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommabop kitoblar, diplomatik hujjatlar, rasmiy qogʻozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqnlarning nutqlari, gazeta materiallari bilan ishlaymiz. Tarjima haqidagi ilk fikrlar qadim Rimda yuzaga kelgan. Aristotel, Sitseron va Goratsiyalar tarjimashunoslik sohasining dastlabki namoyandalari hisoblanadi. Ular tarjima jarayonida soʻzma- soʻz tarjimadan foydalangandan koʻra, uning maʼnosini saqlashni maʼqul koʻrganlar. Keyinchalik Italiya, Fransiya, Angliya, Germaniya va Rossiyada tarjima haqidagi nazariy tushunchalar paydo boʻlgan. Dastlabki tarjimonlar Misr, Mesopotamiyada boʻlgan degan farazlar mavjud, lekin ularning kimligi va qilgan tarjimalari maʼlum emas. 1953- yili Xalqaro tarjimonlar uyushmasi FIT (Federation Internationale des Traducteurs) ning tashkil qilinishi tarjimon va tarjimashunoslar faoliyatining yanada ravnaq topishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Madaniy jihatdan bogʻlangan iboralarni tarjima qilishda tarjimonlar bir nechta strategiyadan foydalanishlari mumkin. Madaniy jihatdan bogʻlangan iboralarni tarjima qilishda tarjimon birinchi navbatda hech qanday ortiqcha maʼlumotsiz faqat soʻzma-soʻz ekvivalentlarini taqdim etishi mumkin. Ikkinchi usul soʻzma-soʻz tarjima qilib baʼzi qoʻshimcha maʼlumotlarni taqdim etish usulidir. Uchinchi texnika soʻz maʼnosiga mos keladigan soʻz bilan almashtirish orqali. Toʻrtinchi usul ushbu soʻzlarni tushurib qoldirish orqali. Baʼzi hollarda maʼnoni yetkazish uchun bir nechta strategiyalarning kombinatsiyasi kerak boʻladi chunki koʻp hollarda ijtimoiy muhit toʻgʻridan-toʻgʻri aytganda tarjima emas, balki moslashtirish, tushuntirish yoki izohlashni talab qiladi

Tarjimaning quyidagi turlari mavjud:

- 1) Ketma-ket tarjima.
- 2) Vizual tarjima.
- 3) Sinxron tarjima.

Ketma-ket tarjima qilish bu bir tilda ogʻzaki axborot berilgandan soʻng uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Tarjimon soʻzlovchining umumiy fikrlari yoki eng kamida asosiy aytilgan gaplarni tinglaydi va soʻng tinglash chogʻida yozib olingan eslatmalar yordamida nutqni tarjima qiladi. Tarjimon soʻzlovchi nomida asliyatdan boshqa tilga ketma-ketlikda tarjima qilib boradi. Bu tarjima turi esa ikkiga ajratiladi. Birinchi bosqich soʻzlovchining nutqini oʻz ichiga oladi va bunday tarjima qilishda tarjimon qisqacha nutqni yozib olishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda tarjimon aytgan gaplarni yozib olganlaridan foydalangan holda tarjima qiladi. Albatta, bu tarjima qilish uslubidayam qiyinchiliklar juda ko'p. Inson xotirasi barcha ma'lumotlarni yodda saqlab qolish imkoniyatiga ega emas. Tarjimon matnda fikrning mantiqiy zanjirini topishi va so'zlovchi nutqining semantik asosini ochib berishi muhimdir. Inson odatda 7 yoki 5 ta semantik asosni yodda saqlay olishi mumkin. Agar gapirayotgan inson tarjimonga biroz sekinlab imkon bermasa, tarjimada xatoliklar va tushib qoldirishlar yuzaga keladi. Ketma-ket tarjima qilishning 3 ta asosiy prinsipi mavjud: Anglash, tahlil qilish va qayta ifoda qilish. Anglash prinsipida so'zlar emas, balki umumiy bo'lgan fikrlarni tarjima qilinishi muhimdir. Agar tarjimon so'zlovchining nutqidagi biron bir so'zning tarjimasini bilmasa, u bu so'zning ma'nosini kontekstdan anglab yetishi zarur. Har qanday nutqda 2 ta asosiy lahza mavjud. Ular nutqning boshlanish va tugashidir. Tarjimon shularni maromida bajara olsagina mukammal tarjima yaratiladi.

Vizual tarjima. Ba'zi tarjimonlar vizual tarjima qilishdan oldin o'sha nutqning yozma shaklini ko'rib chiqadi. Tarjima qilish uchun ajratilgan joyda, matnni ko'rib tarjima qilish, yozma matnni o'qishga o'xshab emas, balki og'zaki nutq singari eshitilishi kerak. Vizual tarjima qilish bo'lajak tarjimonlarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Vizual tarjima qilish deb bir tilda yozilgan matnni boshqa tilga tarjima qilib o'qishga aytiladi. Vizual tarjima qilish boshqa tarjima turlariga qaraganda osonroq. Biroq, vizual tarjima qilishga qo'shimcha sifatida tarjimon so'zlovchi yozma matndan tashqariga chiqmayotganiga amin bo'lishi kerak. Tarjimaning bu shaklida, tarjimon ilmiy va texnik majlislarda qiyinchiliklarga duch keladi. Yozma material tarjima jarayonida yuqori tezlikda o'qilgan bo'lsa ham, tarjimon shu orada bir qancha vazifalarni bajarishi kerak:

1. So'zlovchining gaplarini to'g'ri tushunganini tekshirishi.
2. Axborotni yakunlash.
3. Tarjima qilish kerak bo'lgan matnni ko'rib tarjima qilish.

Vizual tarjima qilish har qanday tarjimonni o'qitish jarayonining asosiy qismidir. Vizual tarjima qilish bo'lajak tarjimonlarni kelajakdagi kasblariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Tarjimaning bu usuli orqali yosh tarjimonlar tezlik va jadal tarjima qilish mahoratlarini oshiradilar. Sinxron tarjimada tarjimon tarjima qilish uchun belgilangan joyda o'tiradi va quloq eshitgich orqali so'zlovchini tinglaydi. So'ng tinglash chog'ida mikrofon orqali tarjima qiladi. Konferensiya xonasidagi delegatlar asosiy tilni quloqchinlar orqali tinglashadi. Sinxron tarjima imo-ishoralar orqali (kar va soqovlar uchun) ham bajarilishi mumkin. So'zlangan tildan imo-ishora tiliga tarjima qilinadi. Imoishorada tarjimonlar ular uchun belgilangan joylarda o'tirishmaydi, ular so'zlovchini ko'ra oladigan va boshqa qatnashchilarga ko'rinsa oladigan konferensiya xonasida turishadi. Hozirgi kunda sinxron tarjima maxsus moslamalar bilan bajarilyapti: delegatlar kabinada so'zlanayotgan gapni quloqchin orqali tinglab o'tirgan tarjimonlarga to'g'ridan-to'g'ri mikrofondan gapirishadi. Tarjimonlar tarjimini eshitishni istayotgan, quloqchin taqib olgan delegatlarga mikrofon orqali tarjima qilishadi. Ba'zi hollarda moslamalar mavjud bo'lmasa ham, sinxron tarjima qilsa bo'ladi. Ishtirokchilardan biri so'zlaydi va bir vaqtning o'zida tarjimon tarjima qiladi.

Bu tarjima jarayoni eng qiyin tarjima qilish uslubidir. Chunki tarjimon soʻzlovchining nutqini asliyatdan boshqa tilga tezlik bilan va tushirib qoldirmasdan tarjima qilishi kerak. Bunday tarjimonlar tilni aʼlo darajada egallagan boʻlishlari kerak.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri boʻlib, u tufayli biz insoniyat tarixining barcha tafsilotlarini ochiqoshkora oʻrganamiz. Hech bir xalq oʻz qobigʻida, oʻz-oʻzicha rivojlana olmaydi. U boshqa xalqlarning yutugʻi, kamchiligi, tajribalarini oʻzlashtirgan holda yuksaladi. Bu jarayonni amalga oshirish uchun esa albatta tarjima, tarjimashunoslik ilmiga boʻlgan ehtiyojni sezamiz. Tarjima tarixini oʻrganish jamiyatda koʻp asrlar ilgari mavjud boʻlgan madaniyat va sivilizatsiyalar haqida bilish imkonini beradi. Hozirgi kunda tarjima biz uchun suv va havodek zarur, chunki taʼlim jarayonida, savdo- sotiq ishlarida, diplomatik munosabatlarda va madaniy aloqalarda tarjimaning ahamiyati muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Gʻaybulla Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent: "Oʻqituvchi". 1978.
- 2.E.Ochilov. Tarjima nazariyasi va amaliyoti (oʻquv qoʻllanmasi). Toshkent. 2012.
- 3.E.Ochilov. Tarjima nazariyasi va amaliyoti (oʻquv qoʻllanmasi) 7-bet.
- 4.<https://uz.m.wikipedia.org>.
- 5.Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021- yil 19- maydagi PQ-5117 qarori.